

500 let farního kostela sv. Jana Křtitele v jihočeském Žumberku

Raně novověké věže a hradby, renesanční šlechtické sídlo a pozdně gotický kostel společně vytvářejí jádro Žumberku. Tento nádherný celek nemá co do kompozice, architektonického pojetí a uměleckých památek v regionu obdoby. Položen stranou staré okresní silnice z Nových Hradů do Trhových Svinů (jeden kilometr jihozápadně od Žáru), působí žumberský areál, který byl v sedmdesátých letech minulého století (šlechtické sídlo s opevněním) a mezi léty 2005 a 2013 (farní kostel) nákladně restaurován, jako zakletý pozůstatek starých časů.

Přenesme se tedy u příležitosti letošního pětistého – 1513/2013 – výročí žumberského farního kostela zpět do minulosti, a to až k počátkům zdejších dějin ve 13. století, odkud vykročíme po stopách osudů vsi a chrámu směrem k dnešním dnům. Lokální dějiny a historie kostela jsou přitom natolik vzájemně provázány, že pojednat o nich odděleně je

téměř nemožné a podle mého názoru by to ani nebylo správné. I když tedy červenou nití následujícího výkladu budou osudy farního kostela, určující pro ně byl stejně jako pro dění ve vsi tok „velkých“ dějin s jejich turbulencemi a všemi událostmi širšího dosahu. Ty také v Žumberku, navzdory jeho odloučenosti, zanechaly své otisky.

Nejstarší zmínka o Žumberku („Sunberch“) pochází z roku 1279, kdy jsou jako jeho majitelé uvedeni bratři Engelschalk, Smil, Pardus a Jan. Jako patron kostela (zasvěceného sv. Janu Křtiteli) se léta Páně 1360 připomíná Pešík z Hrádku,¹ samotný žumberský kostel je ale podle jiných pramenů doložen už k roku 1332 a výslovně jako farní kostel k roku 1384.² Z toho lze usuzovat, že chrám byl založen již v první polovině 13. století, a to jako jednododní sakrální stavba (v prostoru dnešního presbytáře a sakristie) s jednoduchým plochým trémovým stropem. Původní výšku lze

¹ Anton Teichl, „Geschichte der Stadt Gratzen“, Gratzen 1888.

² Johann Trajer, „Die Diözese Budweis“, Budweis 1862, 364; „In Decanatu Doudlebiensi et in Archidiaconatu Bechinensi“.

dodnes rozpoznat na zdi, z náběhu pravé strany vítězného oblouku.³ Malá zvonička na střeše kněžiště pochází pravděpodobně z doby první přestavby kostela v 15. století.⁴

Prof. Jan Royt z Prahy však ve své expertýze nástěnných maleb odkazuje na Dobroslava Líbala, který se na základě stavebně-historického průzkumu domníval, že kostel vznikl v poslední čtvrtině 13. století. Do této doby klade Líbal stavbu presbytáře a části kostelní lodi, zatímco sakristie podle něj byla dokončena na sklonku 14. století. Podle soupisu uměleckých památek v Čechách založili kostel páni z Rožmberka kolem roku 1370 a stavba přibližně čtvercového presbytáře byla dokončena kolem roku 1415.⁵

Listinně je doloženo, že se v roce 1544 po řadě vlastnických změn stal majitelem zemskodeskového statku Volf Pouzar z Michnic, jehož synovec Jindřich toto zboží držel mezi léty 1549 a 1600, a že Častolar Dlouhoveský z Dlouhé Vsi až roku 1602 prodal Žumberk Petru Vokovi z Rožmberka.^{6 7}

Není sporu o tom, že se žumberský kostel, který byl od poloviny 14. století součástí šlechtického statku a podléhal vrchnostenskému patronátnímu právu, dočkal vybavení odpovídajícího postavení šlechtické vrchnosti s jejími nároky na reprezentaci a že se zde v tomto směru uplatnil i vliv předního jihočeského panského rodu Rožmberků. Nedávno (2012) objevené gotické nástěnné malby na severní zdi presbytáře, které stylově a ikonograficky (Příchod a Klanění Tří králů) odpovídají dobovým představám známým z dvorského prostředí, tuto interpretaci potvrzují. Vznikly ve velké epoše – v době císaře Karla IV. (žil v letech 1316–1378), který sídlil v Praze a jehož zářící postavu zřejmě měla připomínat jedna ze zobrazených reprezentativních figur.⁸ Byla to vrcholná éra stavitele pražského svatovítského chrámu Petra Parléře; období, kdy byla založena pražská univerzita a vybudován hrad Karlštejn.

Také další pozoruhodná postava na pravém okraji fresky z pohledu pozorovatele – sv. Zikmund – hovoří ve prospěch výkladu, že zadavatelem této nástěnné malby byl některý z vysoce postavených jihočeských šlechticů. Od doby, kdy císař Karel IV. nechal ostatky jmenovaného světce převést do Prahy a zřídil pro ně kapli v chrámu sv. Víta, těšil se sv. Zikmund v Čechách velké úctě jako jeden ze zemských patronů. Na žumberské fresce má snad symbolizovat spojení jihočeských velmožů s panovníkem, českým králem.⁹

Bez přehánění lze tedy říci, že žumberský kostel – z hlediska původní velikosti (presbytáře a sakristie) i podle současných měřítek by snad bylo lepší mluvit o něm jako o kapli při panském sídle – se svým reprezentativním vybavením důstojně vstoupil na dějinnou scénu. Také při pohledu do následujících staletí nás může překvapit, jak pevně jsou pestré dějiny Žumberka „ukotveny“ v obecném historickém

3 Antonius Hamsík, ak. malíř, „Expertiza Žumberk“, Praha 2009.

4 Tamtéž.

5 Prof. Dr. Jan Royt, „Die Wandmalereien in der Kirche Johannes des Täufers in Žumberk/Sonnberg“, Prag 2012, v tomto sborníku.

6 Anton Teichl, *Geschichte der Stadt Gratzen*, 1888.

7 Dr. Tomáš Sterneck, *Pausar von Michnitz*, Budweis 2013, v tomto sborníku.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž.

vývoji a jak je ovlivňovaly události širšího dějinného významu.

První polovina 15. století již naznačila, s jak dramatickými událostmi se bude muset Žumberk vypořádávat. V análech nalezneme strohé záznamy o tom, že v roce 1422 byl žumberský kostel vypálen a [do] roku 1455 opětovně vybudován, přičemž získal novou (trojlodní) dispozici.

1422 – tento rok si zasluhuje naši pozornost. Nacházíme se ve víru husitských válek, jejichž pustošivá síla se nevyhnula jižním Čechám. Myšlenky Jana Husa, kolem roku 1369 narozeného charismatického pražského kazatele a církevního reformátora, který navázal na učení anglického reformátora Johna Wyclifa, našly v Čechách bouřlivou odezvu. Roku 1410 byla na Husa uvalena církevní klatba a o čtyři roky později jej císař pod zárukou bezpečného návratu pozval na koncil v Kostnici. Tam pražský kazatel odmítl odvolat své učení, byl odsouzen jako kacíř a v roce 1415 upálen. Husova smrt vyvolala v Čechách nepokoje, které zasáhly i jih země, kde myšlenky rozvíjené Janovými následovníky (utrakvisty, kteří přijímali večeří Páně pod obojí způsobou)¹⁰ našly početné horlivé stoupence v privilegovaných vrstvách. Roku 1417 vydal Oldřich z Rožberka (později se vrátil ke katolicismu a bojoval proti husitům) příkaz všem farářům na jeho dominiu, ať do budoucna podávají eucharistii pouze pod obojí, jinak budou vykázáni ze svých působišť. Lze předpokládat, že krátce nato byl ze Žumberka vypuzen katolický farář a nahrazen kněžími z Tábora, obce založené husity v severní části jižních Čech.

Následující husitské války mezi léty 1419 a 1437 – říšská (katolická) vojska v nich bojovala proti husitům, jak se označovali Husovi stoupenci, do jejichž čela se postavil legendární zeman jihočeského původu Jan Žižka z Trocnova – byly v celých Čechách i v sousedních zemích vedeny na obou stranách s největší krutostí. Není proto divu, že v roce 1422 byl žumberský kostel vypálen (viz výše) a že „horda husitů z Prachatic usekla v Žumberku ruce dvěma kněžími a oloupila tamního faráře“.¹¹ Teprve od roku 1436 zavládl obecný mír (uzavřený v Basileji) a 1437 se dohodli také Rožmberkové s tábority o budoucím rozdělení vlivu a náboženském smíru v jižních Čechách.

Zpustošená země se jen velmi pomalu vzpamatovávala z válečných hrůz. Teprve po letech byl žumberský kostel obnoven a přestavěn v pozdně gotickém stylu: dokončení trojlodního chrámu se datuje rokem 1455. Z této doby pochází také masivní západní věž. Další, neobvykle nákladné rozšíření objektu na osově souměrný čtyřlodní halový kostel však podle novějších poznatků následovalo až po roce 1500 a proběhlo v několika fázích – ty lze doložit rozdílnými tvary sloupů a typy zdíva.¹² Tím jsme se přiblížili k datu, které si v bohatých dějinách žumberského farního kostela zaslouhuje zvláštní pozornost: 1513 – právě k tomuto roku se váže jubileum kostela v jeho nynější architektonické tvářnosti.

Teprve v roce 2012 – téměř o 500 let později v rámci sanace kostela – byly nalezeny spolehlivé důkazy potvrzující předpoklad, že na přelomu 15. a 16. století došlo k přestavbě kostela do jeho dnes známé čtyřlodní pozdně gotické podoby. Nyní zná-

10 Sporným bodem bylo „přijímání z kalicha“.

11 Johann Märten, „Heimatskunde des Bezirkes Kaplitz“, Krummau 1894.

12 Antonius Hamsík, ak. malíř, „Expertiza Žumberk“, Praha 2009.

me dokonce i jméno stavební hutí, resp. tehdejšího stavitele či kameníka: maister hans zu Schweincz [mistr Hans z Trhových Svinů] se nad vítězným obloukem kostela působivě „podepsal“ – je tam uvedeno jeho jméno, jakož i cechovní znamení a rok dokončení práce [XIII0 = 1513].¹³ Působivá je rovněž erbovní galerie v polích síťové klenby s celkem 26 znakovými štúty, které bylo také možno datovat do roku 1513 s tím, že patrně odkazují na donátory, kteří přispěli na přestavbu chrámu. Současný názor památkářů vyjadřuje věta: „Svým rozsahem imponující erbovní galerie je v jižních Čechách ojedinělá a nemá zde srovnatelný protějšek.“¹⁴

Byli to bratři Stach a Jiří z Rajbolce, od roku 1509 majitelé žumberské tvrze, kdo inicioval impozantní a nákladnou přestavbu a rozšíření kostela? A pokud to skutečně byli oni – odpovídal tento stavební podnik jejich finančním možnostem? K čemu sloužila erbovní galerie v křížové klenbě a kdo nechal zhotovit nedávno objevené nástěnné malby na severní stěně kostela (scéna Ukřižování) a v popředí v pravé části chrámové lodi vedle presbytáře (sv. Kateřina)? – To vše vzniklo v době přestavby do roku 1513. Můžeme sice předpokládat, že se na pokrytí těchto vydání podíleli i Rožmberkové – vždyť mezi 26 znaky jsou hned čtyři, které lze přiřadit pánům z Rožmberka na Krumlově.¹⁵ Ale byli také iniciátory přestavby? Na tyto otázky bude snad možno odpovědět po dalším, zevrubném zkoumání (nejen) erbovní výzdoby. Na tomto místě je záhodno vysvětlit některé širší dobové souvislosti: Právě na počátku 16. století – roku 1517 – začala evropská reformace. Na obzoru se tak již rýsovaly budoucí konfesijní střety a velké historické zvraty. Páni z Rožmberka se v tomto období prezentovali jako věrní katolíci, imunní vůči všem reformačním podnětům – tedy až na posledního příslušníka rodu, Petra Voka. Právě ten získal v roce 1602 Žumberk od Častolara Dlouhoveského z Dlouhé Vsi,¹⁶ kterému statek patřil od roku 1600. Předchozími majiteli žumberského zboží byli Volf Pouzar z Michnic od 1544 a jeho synovec Jindřich od 1549. Pro pochopení dalšího dění je třeba vědět, že Petr Vok z Rožmberka léta Páně 1580 pojal za manželku dceru jednoho z nejhorlivějších moravských šlechtických stoupenců Jednoty bratrské, Kateřinu z Ludanic. Pod vlivem své ženy přestoupil Peter Vok k evangelictví, stal se „pikartem“,¹⁷ sblížil

13 Roman Lavička, „Die Kirche Johannes des Täuflers in Žumberk (Sonnberg) bei Trhové Sviny (Schweinitz) lüftete nach 500 Jahren ihr Geheimnis“, České Budějovice 2012, v tomto sborníku.

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

16 Podle J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen, 9. Bd. Budweiser Kreis, s. 148) přinesla statek do manželství jeho žena, rozená „ze Žumberka“.

17 Max Koch „Theobald Hock - Ein schoenes Blumenfeld“, Halle a. d. Saale 1899, XXXV. Podle Maxe Kocha byli pikarti příslušníci husitské sekty. Srov. Wikipedia: Pikarty byli nazýváni stoupenci extrémního myšlenkového směru v husitském hnutí, popírajícího přítomnost Krista ve svátosti oltářní. Eneáš Silvius Piccolomini ve své kronice odvozuje původ názvu od severofrancouzské oblasti Pikardie, odkud měla přijít do Čech někdy r. 1418 skupina takto smýšlejících lidí, hledajících náboženskou svobodu. Jiné prameny uvádějí, že to byli valdenští z francouzského jihu. Je ovšem třeba poznamenat, že svoboda a tolerance v náboženství tak, jak ji chápeme dnes, byla středověkému člověku naprosto cizí. Naprostá většina národa tento blud odmítla, ani sami husité nechápali, proč by se měli vzdát přijímání svátosti a úcty k ní. V téže době rozšiřoval tuto nauku rytíř Zikmund Řepanský, soudobou terminologií cosi jako laický

se s představiteli Protestantské unie, kterou pak na sklonku svého života ze všech sil podporoval. Nicméně katolická část obyvatelstva na panstvích Petra Voka nebyla nucena k náboženské konverzi. Není proto jasné, zda fara v Žumberku byla již na prahu 17. století ve správě evangelíků, do nekatolických rukou se však dostala nejspíše brzy po roce 1610. Tehdy se totiž na scéně objevil jeden z nejvýraznějších protagonistů žumberských dějin: Theobald Hock z Zweibrückenu¹⁸.

Theobald Hock pocházel z Falce a až do té doby, než se (roku 1600) stal sekretářem a posléze důvěrníkem Petra Voka z Rožmberka, byl ve službách knížete z Anhaltu a obratně agitoval na pražském dvoře Rudolfa II. ve prospěch evangelíků. V roce 1610 získal Theobald Hock za výhodných podmínek žumberský statek (vlastně šlo o fiktivní prodej, jelikož jako Rožmberkův oblíbenec nakonec nemusel za Žumberk zaplatit) a 1611 se oženil s Anežkou Kolikrejtarovou z Kolikrejtů. Sám Petr Vok mu v Třeboni vystrojil nákladnou svatbu. Poslední Rožmberk však zemřel již v listopadu 1611 a v následujícím boji o rožmberské dědictví, v němž hrály roli i konfesijně-politické rozbroje, byl Theobald Hock v roce 1618 v Praze kvůli (zčásti vykonstruovaným)¹⁹ obviněním odsouzen k smrti a zbaven veškerých titulů a majetku. Život mu zachránila pražská defenestrace v květnu 1618; žumberský statek byl však konfiskován a dostal se do rukou Petra ze Švamberka, dědice většiny rožmberských statků. Po Theobaldu Hockovi zůstala dodnes ceněná lyrická básnická sbírka „Schoenes Blumenfeld“ (Krásná květnice)²⁰ z roku 1601, renesančně přestavěné panské sídlo v Žumberku s nádhernými dobovými freskami a také velké nástěnné malby v žumberském kostele, které byly nově objeveny teprve v roce 2012: jde o biblické citáty v němčině, položené na ornamentálně a figurálně zdobené kartuše.²¹ Zároveň s těmito malbami byl odkryt i náhrobní kámen (patrně některého

kazatel. Našel sice jistý počet stoupenců, dokonce i v hlavním městě království, Praze, ale po odsouzení tohoto učení univerzitou zůstal tento myšlenkový směr naprosto okrajovým. Jinak bylo na Táboře: Pod vedením Mikuláše z Pelhřimova, řečeného Biskupec (od té doby, co byl většinou tábořských kněží zvolen tábořským biskupem), se stalo umírněné pikartství oficiální tábořskou doktrínou. Tábořští kněží sice nevěřili, že je Kristus ve svátosti oltářní osobně přítomen, ale hlásali, že v ní působí svou milostí. Tím už jako by předznamenávali reformaci Kalvína a Zwingliho. Extrémní pikartství, k němuž bylo přimíšeno chiliastické blouznění o blízkém konci světa a druhém Kristově příchodu, hlásali tábořští kněží Petr Kániš, Jan Bydlinský, Jan Čapek, Bartoš, Trsáček a nej přednější mezi nimi, Martin Hůska. Tato strana byla posléze potlačena ozbrojenou rukou Tábořů pod velením Jana Žižky z Trocnova na jaře r. 1421, podobně jako adamité. (...) Po potlačení stoupenců sekty během 15. století slovo „pikart“ nabylo hanlivý význam, stalo se v podstatě synonymem pro „kacíř“.

18 Ernst Wohlschläger, „Theobald Hock, - Poet und Herr der Feste Sonnberg von 1610 bis 1618“, Osnabrück 2010, v tomto sborníku.

19 J. Trajer, Diözese Budweis, 1862, s. 365; Farní kronika: „Erat olim Sonnberg bohemicus Žumberk valde spectabile bonum pro se et independens ab alio dominio, spectabatque ad dominium Hacke de Zweibrück.“

[„Kdysi byl statek Sonnberg, česky Žumberk, zcela určitě samostatný a nezávislý na jiném panství a Hacke de Zweibrück o panství usiloval“].

20 Max Koch „Theobald Hock - Ein schoenes Blumenfeld“, Halle a. d. Saale 1899, XXXV.

21 Roman Lavička, „Die Kirche Johannes des Täufers in Žumberk (Sonnberg) bei Trhové Sviny (Schweinitz) lüftete nach 500 Jahren ihr Geheimnis“, České Budějovice 2012, v

z dětí Theobalda Hocka) ve středu chrámové podlahy, který byl nyní v rámci restaurátorských prací vyzdvížen a připevněn k severní stěně kostela (pod kruchtou). Neklidnou dobu následující třicetileté války přestál žumberský kostel bez úhony. Nicméně vlastnické poměry v Žumberku se změnily a s nimi se už na počátku válečné doby na dlouhá staletí změnila i konfesijní orientace zdejší farní správy: Petr ze Švamberka, účastník povstání evangelických stavů (1618), patřil těm, pro něž bitva na Bílé hoře v listopadu 1620 znamenala porážku. Jeho statky byly zabaveny; 6. února 1620 postoupil císař Ferdinand II. panství Nové Hradky s připojenými statky – včetně Žumberka – svému generálovi Karlu Bonaventurovi de Longueval hraběti Buquoyovi. Katolický hraběcí rod Buquoyů, původem z Pikardie na severu Francie, převzal patronátní právo k žumberskému kostelu. Obyvatelé Žumberka se stali buquoyskými poddanými a zůstali jimi až do poloviny 19. století.

Nacionálně vyhraněná část české veřejnosti spatřuje dodnes v bělohorské porážce roku 1620 a v opětovném převzetí moci Habsburky počátek třisetletého těžkého období „Temna“, které skončilo teprve roku 1918 se vznikem Československé republiky. Pro jazykově německou menšinu v Čechách, již reprezentovali i obyvatelé Žumberka (ten se nacházel v převážně německy osídleném pohraničí), se sice nominálně změnilы vrchnostenské vztahy (viz výše) a země byla nyní vládnoucí habsburskou dynastií politicky a ekonomicky orientována na hlavní město monarchie Vídeň. Gros (venkovského) obyvatelstva bylo však těmito změnami dotčeno jen zprostředkovaně a zůstávalo nadále pevně spoutáno s vrchností prostřednictvím přetrvávajících právních vztahů (zejména dlouho se udržujícího nevolnictví), které petrifikovaly jeho podřízené postavení. Jinak se vyvíjely konfesijní poměry: striktně se již od třicetileté války prosazovala „převýchova“ všech společenských vrstev v duchu náboženského monopolu (staré římské církve. Rekatolizace, podporovaná „novou“ šlechtou (velká část staré domácí nobility opustila z náboženských důvodů vlast), slavila úspěch. Kdo se neztřekl nekatolického vyznání, musel odejít ze země, nebo byl vystaven represím. Podezřelé „kacířské“ spisy byly ničeny či korigovány cenzorskými zásahy. Takovouto „očistu“ lze zaznamenat i u kostelních pamětních knih, pokud nebyly zničeny již ve víru války: register žumberských farářů podle místní farní kroniky začíná (nově) teprve rokem 1632 s farářem R. Balthausenem (1631–1642).²² Samotná kronika (resp. pamětní kniha) farnosti byla však založena (obnovena?) teprve roku 1758.

V této době založili Buquoyové známá poutní místa, resp. církevní instituce v okolí: kostel sv. Trojice u Trhových Svinů (1652), chrám v Dobré Vodě (1715) či klášter servitů v Nových Hradech (1677). Buquoyům náležela patronátní práva k nejvýznamnějším kostelům v obvodu jejich držav a tato práva vykonávali – mimo jiné i v Žumberku – až do moderní doby v duchu své náboženské orientace, ale rovněž v zájmu zajištění zdárného provozu těchto sakrálních objektů. Na největším žumberském zvonu, který je zasvěcen sv. Janovi a byl roku 1701 odlit v Linci Melchiorrem Schorerem, lze spatřit nápis, podle něž byl zvon zhotoven SVB COLATORE CELSIS PRINCIPE PHILIPPO EMANVELE DE LONGEVAL – tedy v době,

tomto sborníku.

22 Žumberská farní kronika, s. 31–34/59.

kdy byl patronem kostela Filip Emanuel kníže de Longueval hrabě Buquoy († 1703).^{23 24}

Buquovský majetek v Žumberku, tamní panské sídlo, které přestalo sloužit jako vrchnostenská rezidence, se spolu s farním kostelem v následujícím století „skrývá“ v šeru nedostatečně zmapované historie. Přesunuli jsme se do barokní éry, která zanechala své stopy také v žumberském chrámu, kde došlo k významným stavebním zásahům i ke změnám interiérového vybavení přizpůsobujícím sakrální prostor novému vkusu. O barokizaci tohoto objektu si lze dodnes učinit představu jednak prostřednictvím dochovaných kostelních lavic, jednak na východní straně presbytáře prostřednictvím malovaného oltářního baldachýnu (2010/2011 byl při restaurátorských pracích odkryt, zdokumentován a opět přemalován), který naznačuje, jak asi vypadala výzdoba prostoru kolem oltáře. Jinak se z barokních zásahů dochovalo velmi málo. Další informace a také podněty k pramenným rešerším lze čerpat ze sporých záznamů ve farní pamětní knize a z poznámek na dobovém znakovém štítě, který je dnes opět umístěn pod kruchtou. Tyto zdroje naznačují, že barokní přestavbu inicioval tehdejší farář Josef Karel Peikert, jenž roku 1781/1782 energicky popoháněl úpravu chrámového interiéru a v kněžišti nechal domácí řemeslníky vybudovat nový oltář „na způsob mariazellského“.²⁵ Presbytář a kostelní lodě byly v souladu s tehdejším vkusem vymalovány ve zlaté, purpurově červené a bílé barvě. Nelze vyloučit, že později, snad s nástupem rokoka, k těmto barvám přibyla i světlá modř: při restaurování 2010/2011 bylo na některých místech snato až osm barevných vrstev. Nejpozději právě připomenutým barokním úpravám v 18. století padl za oběť kamenný gotický sanktuář (svatostánek) na pravé straně chóru vedle pozdějšího hlavního oltáře. Při svrchu zmíněných restaurátorských pracích byly roku 2009 bohužel nalezeny již pouze fragmenty žulové zadní strany původního sanktuáře, zapuštěné do severní stěny kněžiště, a několik tabernákových nik mladšího data.

Můžeme se domnívat, že na tehdejší poměry neobvykle velkorysé iniciativy našeho faráře Josefa Karla Peikerta a jeho duchovního podporovatele svobodného pána Verniera z Rougemontu (duchovního správce v Trhových Svinech) byly v mikroprostoru Žumberka pozitivním důsledkem josefínských reforem. Zmínění duchovní totiž do „provinčních“ Čech nepřišli z vlastní vůle, ale zavály je sem převratné události, jejichž současníky byli. Této době udávaly ráz dalekosáhlé reformy Josefa II., který nastoupil na císařský trůn v roce 1765, nicméně teprve po smrti své matky Marie Terezie (1780) vyvolal v habsburské monarchii rozruch zrušením nevolnictví a sekularizačními opatřeními (rušením klášterů a zabavováním jejich majetku).²⁶ Barokní vybavení kostela přečkalo následujících bezmála sto let a teprve roku 1875 poznamenal farář Johannes Klein ve farní pamětní knize, že došlo k odstranění ba-

23 A. Cechner, *Topographie d. historischen u. Kunstdenkmale*, Kaplitz, Prag 1929, s. 423.

24 Tento zvon byl bohužel stejně jako ostatní (s výjimkou nejstaršího kusu) za první světové války roztaven pro vojenské účely.

25 Ernst Wohlschläger, „Der barocke Wappenschild in der Sonnberger Kirche“, *Osna-brück*, 2011, v tomto sborníku.

26 Tamtéž.

rokního oltáře a jeho nahrazení oltářem „v novém gotickém stylu“.²⁷

To jsme se ale po proudu času přesunuli příliš daleko. Prozatím zůstaneme na počátku 19. století. Evropskými státy tehdy otřásaly „francouzské války“, a ačkoliv jižní Čechy byly v těchto vleklých konfliktech „pouze“ územím, kudy procházely armády válčících stran, obyvatelstvo regionu velmi trpělo v důsledku kumulace břemen spojených s ubytováváním a živením vojáků z toho či onoho tábora. V roce 1811 došlo ke státnímu bankrotu; peníze byly devalvovány na pětinu své dosavadní hodnoty. Jen pozvolna se země vzpamatovávala z těchto útrap. V této době, roku 1817, hrabata Buquoyové prodali své nemovitosti v Žumberku včetně bývalého šlechtického sídla. Zůstali nicméně i nadále patrony zdejšího kostela.

Žumberský kostel zůstal bohudík ušetřen velkých živelných pohrom, alespoň o nich v pramenech nenalzáme žádné zprávy. Pouze jeden záznam prozrazuje, že „v roce 1837, dne 18. června, 9 minut před 11 hod. v noci“ udeřil blesk, který způsobil menší škody na kostele a v jeho bezprostředním okolí.²⁸

Z počínající industrializace a z následného hospodářského vzestupu ve druhé polovině 19. století profitovali obyvatelé Žumberka zřejmě jen nepřímo. Jak již bylo uvedeno, kostel se v roce 1875 po mnoha desetiletích dočkal renovace a byl opatřen novým, novogotickým hlavním oltářem a v témže stylu zhotovenou kazatelnou. Roku 1881 došlo k „modernizaci“ obou bočních oltářů – dobře dochované staré postranní oltáře se přestěhovaly na půdu a kostel byl nově kompletně vybělen.²⁹ Výše zmíněný znak Josefa Karla Peikerta – původně patřil jako erb donátora k výzdobě barokního hlavního oltáře – byl „vykázán“ na západní stranu chrámu do prostoru pod kruchtou. Vzpomínka na historické souvislosti vzniku tohoto erbu se postupně vytratila a teprve roku 2011 došlo k jeho opětovnému sejmutí, při kterém se na rubní straně dřevěné desky nečekaně objevil písemný „odkaz“ donátorů.³⁰

Trojice novogotických oltářů přečkala následující 20. století bez újmy, navzdory oběma zničujícím světovým válkám a pustošivým zásahům do interiéru i exteriéru kostela. Příslušející oltářní obrazy a sochy, po poslední válce prozíravě po několik desetiletí uschované v biskupském depozitáři, se brzy vrátí do chrámu a zaujmou v něm své původní místo. Podivuhodným způsobem se dochovala rovněž pamětní kniha žumberské fary, po válce považovaná za ztracenou. Ta byla v devadesátých letech objevena při restaurátorských pracích ve farním kostele v Trhových Svinech – v zakryté nise tamního hlavního oltáře.

Ještě však nejsme v 21. století, teprve se mílovými kroky přibližujeme ke století dvacátému, které do dějin kostela, krajiny a obyvatel zasáhlo s nebyvalou razancí. Na prahu 20. věku bylo pro Žumberské zřejmě nejdůležitější událostí zrušení starého hřbitova kolem farního kostela. Navzdory všem protestům a peticím směřujícím k vyšším místům – v tomto směru se angažoval i tehdejší farář – bylo vydáno nařízení, že další pohřby lze uskutečňovat pouze na novém hřbitově při okraji vsi.³¹ V této

27 Farní kronika, 1879, s. 125 / farář Franz Klein.

28 Farní kronika, 1837, s. 94.

29 Tamtéž, 1879, s. 126.

30 Ernst Wohlschläger, „Der barocke Wappenschild in der Sonnberger Kirche“, Osna-brück, 2011, v tomto sborníku.

31 Farní kronika, 1903.

souvislosti si zasluhuje pozornost (v originále německý) zápis ve farní kronice z roku 1907, z něžž by bylo možno usuzovat, že setkávání a prolínání různých národností v Žumberku bylo tehdy zcela samozřejmé a bezproblémové. Nebo je to pouze mylný dojem?

„Dne 21. října [1907] byly čtyři malé lípy, které obstarali vrchní učitel p. Alois Strnad a kaplan Štufka, zasazeny na novém hřbitově, a to při vstupu vpravo vrchním učitelem Strnadtem, vlevo kaplanem Štufkou, u kříže vlevo paní vrchní učitelovou Antonií Strnadtovou a vpravo dětmi ve školním věku Adolfem Řeřábkem ze Žumberka, Janem Lustem ze Žáru a Fraňkem Matthiasem ze Žumberka.“

Následující první světová válka v letech 1914 až 1918 a bezprostředně poválečné období byly spojeny s razantními zásahy do života obyvatel Žumberku. Během války došlo k rekvizici veškerých kostelních zvonů až na nejstarší kus a k jejich roztavení pro potřeby armády.³² Po počátečním vlasteneckém nadšení pro císaře, lid a vlast brzy následovalo trpké rozčarování. Po porážce Rakousko-Uherska se v roce 1918 stali německy mluvící obyvatelé etnickou menšinou ve státě, s nímž se z velké části neidentifikovali – v Československé republice. Naproti tomu pro jazykově českou majoritu skončilo třisetleté „Temno“, jak byla označována éra habsburské monarchie, a začala doba vytouženého samostatného státu.

Konflikty mezi etnicky se vyhraňujícími skupinami obyvatelstva byly na spadnutí a společnost jich nezůstala ušetřena. Politický vývoj v meziválečném období byl do značné míry určován právě národnostními třenicemi, k nimž se přidružily tíživé dopady světové hospodářské krize dvacátých let – ekonomické těžkosti a vysoká nezaměstnanost. Ztráta tradičních odbytišť na západě a jihu postihla především průmyslové německojazyčné oblasti severních Čech. Přeorientovat se ale musely i jižní Čechy, jež bývaly převážně zemědělskou a spíše chudou oblastí, sloužící jako rezervoár pracovní síly pro jiné části c. a k. monarchie. Před první světovou válkou směřovali z jihu Čech řemeslníci a malozemědělci jako sezónní dělníci především do Vídně, nyní se nechávali najímat na práci v severních Čechách a později (po „anšlusu“ 1938) i v oblastech severního Německa. Takto složité poměry, hospodářský pokles a neutuchajícími střety mezi oběma národnostními skupinami poskytovaly živnou půdu pro všemožné demagogy a štváče a nakonec vedly ke katastrofě: ta pro české Němce začala již roku 1938 s hnutím „Heim ins Reich“ a skončila po porážce Německa odsunem z jejich domovů v letech 1945/1946.

Počáteční euforii žumberských obyvatel, kteří (až na několik málo výjimek) ještě nadšeně vítali „anšlus“ roku 1938,³³ střídá po vypuknutí války rychlé rozčarování. Nacistický režim si žádá oběti, nejprve materiální a posléze i lidské – na frontě jsou to padlí a zmizelí vojáci, doma židé a stoupenci opozice. Válečné hospodářství si žádá svou daň: zvony farního kostela byly v roce 1942 znovu zrekvírovány – předtím k tomu došlo již za první světové války, tehdy ztracené zvony však byly mezitím roku 1924 obnoveny –³⁴ a putovaly do tavicích pecí pro potřeby zbrojního

32 Ernst Wohlschläger, „Die Glocken der Pfarrkirche St. Johannes d. T. in Sonnberg/Žumberk Südböhmen“ Osnabrück 2010, v tomto sborníku.

33 Farní kronika, 1938.

34 Kronika Pěčína, 1924.

průmyslu. Uchráněn byl jenom historický zvon z roku 1574.³⁵ Samotný farní kostel jako sakrální prostor i jako historická budova patrně zůstal výraznějších negativních dopadů ušetřen.

S koncem války a kapitulací Německa v květnu 1945 začalo období odsunu, exodu německých obyvatel Žumberka. Podle sčítání lidu z roku 1910 patřily k tehdejší politické obci Žumberku osady Božejov, Vesce, Žumberk, Střeziměřice a Chudějov s celkem 669 obyvateli, z toho 295 žilo v samotném Žumberku. Dnes žije v Žumberku pouze něco přes dvě desítky lidí a lokalita správně přísluší k politické obci Žár. Poslední zápis ve farní kronice – napsaný z českého pohledu a formulovaný v češtině – nám poskytuje autentické svědectví o událostech v Žumberku v letech 1945/1946.³⁶

„In nomine Domini – anno 1945

V říjnu r. 1945 odešel dosavadní farář František Reichenauer do Rakous (Neumark[t] bei Freistadt). Dp. Reichenauer nezaznamenal události z konce r. 1944 a z r. 1945. Nedivme se tomu. R. 1945 byl opravdu rokem revolučním, plným událostí a pro Němce bydlící v Sudetech, našem pohraničí, osudným v tom smyslu, že byli nuceni se vystěbovat do Německa. Již koncem r. 1944 bylo patrné, že fronta se blíží, neboť přijížděli do našeho kraje uprchlíci německé národnosti z Jugoslaviie a později, r. 1945, i z východního Pruska a odjinud. Zkrátka nastával zmatek. Dne 5. května 1945 bylo jisto, že Německo bude kapitulovat. V Praze vznikla revoluce proti německým okupantům; šťastně skončila 9. května 1945.

V Čechách bylo asi 6 měsíců vojsko armád, které nás osvobodily. Zde [v jižních Čechách] bylo vojsko ruské (Rudá armáda). Náboženské poměry v pohraničí jsou velmi žalostné. Hlad po majetku a chamtivost jsou hlavní příčiny, proč upadá náboženství a návštěva mše svaté. Zde bývala v r. 1946 o nedělích návštěva od 35–70 lidí. První pouť velmi žalostná, v kostele asi 40 lidí. V neděli se hodně pracuje, vzniká domněnka, že právě na to pohraničí doplatí.

[Jinou rukou:] Tento záznam udělal dp. Ferdinand Klíma, jenž jako kaplan v Trbových Svinech po odchodu dp. Františka Reichenauera, faráře zdejšího, ustanoven byl zde excurrento administrátorem. Administraturu vedl od 1. 11. 1945 do 30. 11. 1946. Od 1. 12. 1946 přeložen byl z Trbových Svin za interkalárního administrátora do Chraštic, okres Písek. Ježto konsistoř neměla kněze, kterého by sem poslala, a v okolí nebyl bližší kněz, jenž by zde administratury se ujal, převzal tuto excurrento administraturu pisatel těchto rádků – děkan v Trbových Svinech Jan Dobrodinský. Při rozlehlosti farní osady trbošvinenské, když tam mají být s děkanem 2 kaplani, a je tam sám, jest tato excurrento administratura velikým břemenem. Zima 1946–1947 byla brozná! Cesty tak zaváté, že nebylo pamětníka. Nikdo ani s koňmi se mnou sem jezdit nechtěl. Jedné neděle jsem vůbec vzdor největší snaze nesehnal povoz, a tudíž se sem na mši svatou nedostal. Jiné neděle jel jsem sem saněmi z Trbových Svin téměř 3 hodiny (!!) přes Božejov, a to jsem se veliký kus cesty brodil před koněm ve sněhu po pás (v taláru a cestovním kožíchu!). Jinou neděli měl jsem zde na mši svaté 3 (slovy: tři!) lidí. Necht se tudíž nikdo nediví nedostatku takové duchovní správy.“

Zavátí do různých koutů světa, žijí dnes někdejší obyvatelé Žumberka a jejich potomci v západní Evropě, v severských zemích i v zámoří. Noví čeští useláci měli

35 Ernst Wohlschläger, „Die Glocken der Pfarrkirche St. Johannes d. T. in Sonnberg/Žumberk Südböhmen“ Osnabrück 2010, v tomto sborníku.

36 Farní kronika, 1946.

sice od roku 1946 odsunutí německé obyvatel postupně nahradit, obec však již nedosáhla původního populačního stavu. Mnohé usedlosti se během padesátých a šedesátých let 20. století rozpadly a byly opuštěny.

Navzdory všem problémům se však historická část Žumberka začala probouzet k životu: v letech 1969 až 1974 byla stará renesanční tvrz s celým opevněným areálem – po druhé světové válce zestátněným – z veřejných prostředků dalekosáhle renovována a upravena do původní raně novověké podoby. Dnes zde sídlí pobočka českobudějovického Jihočeského muzea. Osud žumberského kostela zůstal naproti tomu nejistý. Jako církevní majetek a navíc jako němý svědek potlačené kultury a víry byl již svou existencí trnem v oku komunistickému režimu, který prosazoval výchovu k ateismu. Byl tak odsouzen k mnohaletému chátrání a postupnému zániku. Formálně sice i nadále existovala „Farnost Žumberk“, zchátralou faru měl ale na starosti duchovní správce sousední farní obce Trhových Svinů.

V následujících desetiletích zabloudil do Žumberka jen zřídka někdo z jeho bývalých obyvatel jako turista, a když už sem dorazil, tak se do kostela nedostal a mohl jen postávat před zamčenými vchodem.

S vypuknutím „sametové revoluce“ roku 1989 vzklíčily nové naděje. „Železná opona“ padla a dříve přísně střežené uzavřené hraniční pásmo a s ním sousedící oblasti byly opět zpřístupněny – hranice se konečně otevřely. V roce 1993 vytvořili Češi a Slováci dva nezávislé státy, jejichž vztahy k západním sousedům se postupně normalizovaly. Z počáteční, nostalgii motivované turistiky bývalých německých obyvatel (dnes se o nich v Čechách již opět mluví jako o „našich Němcích“) se postupně vyvinuly pevné přátelské vazby na nynější obyvatel českého pohraničí. S entuziasmem se na bázi obostranné spolupráce začalo s obnovováním a opravami rozpadlých klášterů a kostelů, které jsou často jedinými pozůstatky kulturní krajiny zaniklé po roce 1945.

Pouze na starobylý žumberský kostel, který v uplynulých staletích úspěšně čelil všem nástrahám času, se nyní jaksi zapomnělo. Tíše a skromně strádal. Aby se předešlo útokům vandalů a zlodějů, byly hodnotné oltářní malby a sochy zajištěny a uskladněny v církevních depozitářích a v místním muzeu. Pouze pro pár příležitostných turistů a zájemců o památky, kteří buď cíleně zamířili, nebo náhodně zabloudili do Žumberka, odemykal kastelán zdejší tvrze kostelní vrata. Jen velmi málo návštěvníků mělo povědomost o bohaté historii žumberského chrámu, všichni se ale obávali o jeho budoucnost – o budoucnost významné kulturní památky. A potom došlo ke zvratu. Na podzim 2004 se sešla „hrstka“ zainteresovaných lidí přímo v kostele – byli to někdejší němečtí a nynější čeští obyvatelé Žumberka spolu se starostou a farářem – a začali se vážně zabývat budoucností památky. V roce 2005 byl založen česko-německý Spolek pro podporu farního kostela v Žumberku a jeho členové se nadšeně pustili do díla. Také Českobudějovické biskupství po počátečním váhání dospělo k přesvědčení, že iniciativa má solidní základ a že lze počítat s pevným odhodláním ke zvládnutí náročného úkolu. Protagonisté „prvního sezení“ ovšem zatím ani zdaleka netušili, co na ně čeká: Od prvních diskusí o tom, že je zapotřebí obnovit poškozený svod okapu na kostelní věži, k financování a uskutečnění projektu sanace chrámu v celkovém finančním objemu 10 000 000,- Kč (400 000 €)

bylo třeba ujit dalekou a často namáhavou cestu. To je však už historie, která si zaslouží detailnější pozornost na jiném místě.

Žumberský kostel se za neobvyklý projekt jeho záchrany odvděčil, a to svérázným způsobem: velmi pomalu, kousek po kousku, začal odkrývat svá dlouho střežená tajemství. Po počátečních nemilých překvapeních týkajících se stavu historického objektu se při restaurátorských pracích v interiéru postupně objevovaly středověké nástěnné malby a také mnoho hodnotných detailů z někdejšího vybavení chrámu. Odborná veřejnost byla těmito objevy nadšena a náš farní kostel se stal předmětem mediálního zájmu. Nejedny dosud zamčené dveře se tak začaly otevírat...

Roku 2012 došlo k nálezu již zmíněného nápisu se jménem mistra Hanse z Trhových Svinů a datem 1513. Že se tak stalo, jistě nebyla náhoda: kostel sv. Jana Křtitele v Žumberku po 500 letech (včetně osmi let trvajících nákladných renovací) opět září svou důstojnou krásou – jako chrám Páně i jako ojedinělá jihočeská kulturní památka.

Je malým zázrakem, že my – Češi a Němci – po všech dějinných bouřích, po třicetileté válce, turbulencích reformační doby a období rekatolizace, po napoleonských válkách a dvou válkách světových, po období nacistické tyranie a následného odsunu, po létech komunistické diktatury a rozvratu, nyní můžeme a také chceme společně přátelsky oslavit toto pětisté výročí. Měli bychom za to děkovat Bohu. Doufejme, že budoucí historikové budou psát o klidnějších časech a že náš žumberský kostel přečká následující desetiletí a staletí bez úhony.

Übersetzung Dr. Tomáš Sterneck

